

اثربخشی آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا بر تعارض زناشویی

فاطمه سادات هاشمی زاده^{۱*}، صدیقه رضایی دهنوی^۲، زهرا منتجبیان^۳

چکیده

پژوهش حاضر باهدف بررسی اثربخشی آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا بر تعارض زناشویی به روش نیمه‌آزمایشی با گروه گواه انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه زوج‌های مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره اصفهان بود که به علت داشتن تعارض زناشویی به این مراکز مراجعه کرده بودند که تعداد ۳۰ نفر از ایشان به روش نمونه‌گیری در دسترس برای ورود به پژوهش انتخاب و به‌طور تصادفی در دو گروه آزمایش و گواه گمارده شدند. گروه آزمایش در طول ۱۰ جلسه تحت آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا قرار گرفت. داده‌ها در مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون با استفاده از پرسش‌نامه تعارض زناشویی جمع‌آوری و با استفاده از روش تحلیل کوواریانس تک متغییره تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان داد که آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا سبب بهبود معنادار میانگین نمرات تعارض زناشویی در گروه آزمایش نسبت به گروه گواه گردید.

واژگان کلیدی: تعارض زناشویی، معنای زندگی، معنادرمانی، مکتب ملاصدرا.

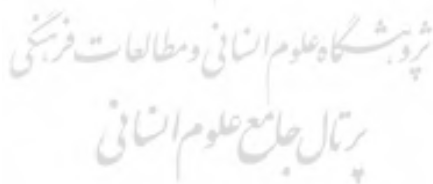
- نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۱۰/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۳۰
۱. کارشناس ارشد مشاوره خانواده، گروه مشاوره و راهنمایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
Email: fs.hashemizadeh@gmail.com ORKID ID: <https://orcid.org/5821-1061-0002-0000>
۲. استادیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: srezaidehnavi@pnu.ac.ir ORKID ID: <https://orcid.org/7665-2714-0002-0000>
۳. کارشناس ارشد مشاوره خانواده، گروه مشاوره و راهنمایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
Email: mahtamontajabian@gmail.com ORKID ID: <https://orcid.org/4774-8868-0001-0000>
- * مقاله حاضر برگرفته از نتایج پایان‌نامه کارشناسی ارشد فاطمه سادات هاشمی زاده با کد اخلاق IR.PNU.REC.۱۳۹۸.۰۷۴. از کمیته اخلاق دانشگاه پیام‌نور مرکز اصفهان است.

The Effectiveness of Logotherapy Education Mixed with the Meaning of Life According to Mulla Sadra's Thought on Marital Conflict

Fateme Hashemizadeh¹, Sedigeh Rezaei Dehnavi², Zahra Montajabian³

The present study aimed to investigate the effectiveness of logotherapy education mixed with the meaning of life according to Mulla Sadra's thought on marital conflict with a quasi-experimental method and with a control group. The population included all couples suffering from marital conflict referred to counseling centers in Isfahan. 30 couples of them were selected by the convenience sampling, and were randomly placed in two test and control groups. The test group received a 10-session logotherapy education mixed with the meaning of life according to Mulla Sadra's thought. The data were collected using the questionnaire of marital conflict in the pretest and posttest phases, and were analyzed by the one-way ANCOVA. The results showed that the logotherapy education mixed with the meaning of life according to Mulla Sadra's thought significantly increases the mean scores of marital conflict in the test group in comparison with the control group.

Keywords: marital conflict, meaning of life, logotherapy, Mulla Sadra's thought.

Paper Type: Research

Data Received: 2020/ 10 / 11

Data Revised: 2021/01/ 03

Data Accepted: 2021/ 01 / 19

1. M.A. in Family Counseling, Department of Counseling and Guidance, Payam Nour University, Tehran, Iran.

Email: fs.hashemizadeh@gmail.com ORKID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1061-5821>

2. Assistant Professor, Department of Psychology, Payam Nour University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

Email: srezaeidehnavi@pnu.ac.ir ORKID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2714-7665>

3. M.A. in Family Counseling, Department of Counseling and Guidance, Payam Nour University, Tehran, Iran.

Email: mahtamontajabian@gmail.com ORKID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8868-4774>

ازدواج یکی از مهمترین رویدادهای زندگی انسان است و همه زوج‌ها به امید زندگی پایدار و توأم با خوشبختی و آرامش پیوند می‌بندند، اما در رهگذر زمان بسیاری از ازدواج‌ها به جدایی ختم می‌شود. پیش درآمد جدایی زوج، تعارض‌های زناشویی است. تعارض زمانی پیش می‌آید که زوج‌ها به دلیل همکاری و تصمیمات مشترکی که می‌گیرند درجات مختلفی از استقلال و همبستگی را نشان می‌دهند (یانگ و لانگ، ۱۹۹۸). تعارض، جنبه اجتناب‌ناپذیر ارتباطات انسانی است و در روابط بین شخصی به عدم توافق، اختلاف و اصطکاک‌هایی اشاره دارد که در مواقعی که اعمال یا باورهای فرد برای دیگران غیرقابل پذیرش است، روی می‌دهد (رابینز، ۲۰۱۳). از دیدگاه گریف و بروینه^۳ (۲۰۰۰) تعارض هنگامی رخ می‌دهد که یکی از طرفین رابطه، احساس کند که طرف مقابلش بعضی از مسائل مورد علاقه او را سرکوب می‌کند. تعارض زناشویی از فقدان درک و تفاهم زوجین در پس زمینه‌های مختلف تحول، ویژگی‌های متفاوت شخصیتی، ارزش‌ها، نگرش‌ها، سبک‌های تفکر، تفسیر و شرایط متفاوت محیطی شکل می‌گیرد. (یوو و پارک، ۲۰۱۶)^۴ تعارض‌های زناشویی با مجموعه‌ای از نشانه‌های افسردگی، اختلالات خوردن، وابستگی به الکل و غیره همراه می‌شود و پیامدهای خانوادگی مهمی مانند ضعف والدگری، ضعف در سازگاری کودکان، فروپاشی روابط زوجین و در نهایت، تعارض‌های شدید و احتمال وقوع طلاق در همسران را به دنبال دارد (جهانی دولت‌آبادی و حسینی، ۱۳۹۱). رازقی و اسلامی (۱۳۹۴) مهمترین دلایل تعارض میان زوجین را مداخله در زندگی زناشویی، تفاوت‌های فردی و اجتماعی زوجین و فقدان مهارت‌های ارتباطی و مسائل مالی می‌دانند. آنها همچنین شرایطی مانند فقدان رضایت عاطفی و جنسی را در تعارض‌های زناشویی و خانواده مؤثر می‌دانند. حاجی حیدری، اسماعیلی و طالبی^۵ (۲۰۱۵) عواملی مانند مسائل فردی (مسائل روان‌شناختی، مسائل گذشته)، روابط همسران (مسائل جنسی و جسمی، مسائل اخلاقی، عدم همسانی، تدلیس در ازدواج، تغییر در شرایط زندگی) و جامعه (مسائل فرهنگی و اقتصادی) را سه علت عمده تعارض می‌دانند.

1. Young, M. E., & Long, L. L.
2. Rabinz, E.
3. Greeff, A. P., & De Bruyne, T.
4. Yu, J. H., & Park, T. Y.
5. Hajihedari, Z., Esmaeli, M., & Talebi, A.

در مورد مشکلاتی که تعارض بین زوجین ایجاد می‌کند باید گفت که تعارض نه تنها باعث ایجاد خشونت در رابطه بین زوجین می‌شود بلکه روابط جنسی را به سمت نارضایتی می‌کشاند. یکه‌فلاح و همکاران^۱ (۲۰۱۹) و براتی (۱۳۷۵) تعارض‌های زناشویی را در هفت دسته بنیادی قرار داده‌اند که عبارتند از: کاهش همکاری، کاهش رابطه جنسی، افزایش واکنش‌های هیجانی، جداسازی امور مالی از یکدیگر، حمایت‌جویی از فرزندان، افزایش رابطه فردی با خویشاوندان خود و کاهش رابطه خانوادگی با خویشاوندان و دوستان همسر. جمشیدی، ترخان، اکبری و زارع (۱۳۹۱) نشان دادند که تعارض‌های زناشویی، اثرات مخربی بر روی سلامت روانی و جسمانی اعضای خانواده دارد و افسردگی با سطوح افزایش یافته رنج‌های ناشی از تعارض‌های زناشویی همبسته است.

از جمله عواملی که تأثیر مثبتی بر تعارض و رضایت زناشویی دارد، وجود معناست. گاهی خود پیوند زناشویی، دستاویزی برای ساختن معناست. کلانترکوشه، کادیر و طالیب^۲ (۲۰۱۲) معتقدند که معنای زندگی یکی از مهمترین موضوعات دینی، فلسفی و روان‌شناختی است. فقدان معنای زندگی به احساس پوچی و سردرگمی می‌انجامد. معنای زندگی بازتابی از اهداف ارزشمند اس و ارزش اصیل با سرشت انسانی و آنچه به شکوفایی آن می‌انجامد، مرتبط است. از معنای زندگی، سه معنا اراده می‌شود: هدف زندگی، ارزش زندگی و کارکرد زندگی (دهقانپور، ۱۳۹۰). لنت^۳ (۲۰۰۴) معنای زندگی را با اهداف مثبت زندگی همسو می‌داند و معنا را هدفمندی در زندگی فرد، آگاهی از محدود بودن و ارزشمندی زندگی فرض کرده است. معناداری زندگی با نظریه‌ها و رویکردهای گوناگونی بیان شده است که در این میان، دو دسته نظریات طبیعت‌گرا و خدامحور، مهمترین رهیافت‌ها محسوب می‌شوند.

معنای زندگی از دیدگاه فیلسوفان اسلامی به‌ویژه ملاصدرا برخلاف وجودگرایان و حتی فرانکل^۴ که مؤسس این رویکرد است در شناخت و ارتباط با خدا معنا می‌شود. ملاصدرا مهمترین مسئله در معنای زندگی را رویکرد خدامحور می‌داند. بر این اساس و با توجه به اصل حرکت جوهری در اندیشه ملاصدرا، نفس انسان می‌تواند به کمال و معنای زندگی

1. Yekeh Fallah, M., & et al

2. Kalantarkousheh, S. M., Kadir, R. A., & Talib, M. A.

31. Lent, R. W.

4. Frankel, V.

دست یابد؛ در تفکرایشان خداوند بیگانه منبع معناست (پورحسن و عابدکوهی، ۱۳۹۱). ارزش و معنای زندگی از نظر ملاصدرا عبارتند از: رضای الهی (هرچه به حسن و خیر و ارزش متصف شود به دلیل نحوه انتساب به حق تعالی و رضای اوست)، شناخت فطرت (انسان فطرت الهی دارد و این مایه امتیاز و ارزش او است و شناخت فطرت، خود معنای زندگی را تشکیل می‌دهد)، کرامت انسانی (ارزشی واقعی و تکوینی است و براساس کرامت انسانی، اصول اخلاقی تنظیم می‌شود)، عشق و محبت (ارتباط انسان با اصل و مجموعه هستی در قالب محبت و عشق، عامل ارزش حیات محسوب می‌شود) و جاودانگی (انسان از زندگی جاودان بهره‌مند است و جاودانگی، یک ارزش است و عقیده به جاودانگی از عوامل معنابخش زندگی است) (دهقانپور، ۱۳۹۰). آنچه برای ملاصدرا اهمیت دارد وجود و تعالی وجودی یا همان خودشناسی است و این، عمیق‌ترین لایه‌های معنایی زندگی در نظر ملاصدراست. انسان می‌خواهد از وجود مادی و جمادی، بیرون برود و بعد به وجود معنوی که معنا و هدفی را در زندگیش ایجاد می‌کند، برسد تا احساس خوشبختی و رضایتمندی داشته باشد (رضایی، آیت‌الهی و سعیدی مهر، ۱۳۹۷).

دانش (۱۳۸۲) در پژوهشی میزان تأثیر خودشناسی اسلامی در درمان اختلاف‌های زناشویی را بررسی کرد که نتایج حاکی از آن بود که افزایش خودشناسی به‌طور معناداری باعث افزایش سازگاری زناشویی می‌شود. نتایج پژوهش پاداش، فاتحی‌زاده، عابدی و ایزدی خواه (۱۳۹۱) نشان داد که درمان‌های مبتنی بر کیفیت زندگی مانند معنادرمانی، دیدگاهی کل‌نگر به اهداف زندگی دارند و به مراجعین کمک می‌کنند تا معنی‌دارترین چیزی را که برای شادمانی و سلامت آنها وجود دارد، بیابند و تأثیر مثبتی بر روی رضایت زناشویی زوجین دارد. پژوهش‌هایی متعددی در مورد تأثیر معنادرمانی بر ابعاد زندگی زناشویی انجام شده است (رک، عابدینی و کریمی اوتاری، ۱۳۹۶؛ جمشیدی، و همکاران، ۱۳۹۰؛ رضانی فتاتویی و ابوالقاسمی، ۱۳۹۳؛ سلیمانی و خسروی‌ان، ۱۳۹۵؛ فراهینی، افروز، غباری بناب و ارجمندنیا، ۱۳۹۸). نتایج این پژوهش‌ها تأثیر مثبت معنادرمانی بر زندگی زناشویی را نشان می‌دهد. بنابراین، می‌توان گفت که معنادرمانی برای آسیب‌های گوناگون، منشأ یگانه‌ای قائل است و آن نبود معنا در زندگی است که قابل تعمیم به خانواده و زندگی زناشویی نیز است (سلیمانی و خسروی‌ان، ۱۳۹۵).

زراعی، نظری و زهراکار (۱۳۹۹)، فرهمند، فلاح یخدانی و وزیر یزدی (۱۳۹۸)، هراتیان، جان بزرگی و آگاه هریس (۱۳۹۴) و شمس‌پور، نوروزی کوه‌دشت، محمدی، آذری و نوروزی (۱۳۹۷) در پژوهش‌های خود نشان دادند که توجه به دین و آموزه‌های دینی و پایبندی به باورهای دینی باعث کاهش تعارض‌ها و مشکلات زناشویی و همچنین باعث افزایش رضایتمندی و صمیمیت در زوجین می‌شود. حال باتوجه به آنچه مطرح شد و باوجود تحقیقات گوناگونی درباره رابطه دین با متغیرهای متعدد روان‌شناختی، چه در حوزه فردی و چه در حیطه زناشویی، ضرورت استفاده از رویکردهای مذهبی در کنار دیگر شیوه‌های درمانی به‌ویژه در کشورهایی که به اعتقادات مذهبی پایبندی بیشتری دارند، محسوس‌تر است. همچنین باتوجه به اینکه بهبود مشکلات زناشویی و رضایت از زندگی زناشویی سبب رشد، تعالی و پیشرفت مادی و معنوی خانواده و جامعه می‌شود، آشنایی با معنای خودشناسی، برقراری ارتباط با خدا از نظر ملاصدار و همچنین استفاده ایشان از سه منبع مهم استدلال عقلی، وحی و قرآن و اینکه این امر می‌تواند معنای زندگی را باوجود درجات مختلف معنا در هر فرد بررسی کند، پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا بر تعارض زناشویی انجام شد.

۲. شیوه اجرای پژوهش

۲-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه گواه انجام شد. ملاک‌های ورود آزمودنی‌ها به پژوهش عبارت بود از: دارای سطح سواد حداقل دیپلم، برخورداری از سلامت جسمانی و روانی، کسب نمره بالا از پرسش‌نامه تعارض زناشویی، داشتن رضایت آگاهانه از شرکت در پژوهش. ملاک‌های خروج از پژوهش عبارت بود از: داشتن سابقه بیماری‌های روانی مثل افسردگی و اختلالات شخصیت، غیبت بیش از دو جلسه در کلاس و عدم تمایل به ادامه همکاری به هر دلیل. نحوه انجام مداخله به این ترتیب بود که گروه آزمایش به صورت گروه‌های تحت درمان به روش آموزش معنادرمانی مبتنی بر مکتب ملاصدار در ۱۰ جلسه ۱/۵ ساعته قرار گرفت و گروه گواه نیز هیچ‌گونه مداخله‌ای دریافت نکردند. برای رعایت اخلاق در پژوهش، شروطی مانند رضایت آگاهانه برای شرکت

در پژوهش، حفظ اطلاعات و اسرار شخصی شرکت‌کنندگان و خروج در هر مرحله از پژوهش (هنگامی که فرایند درمان موجب سلب آسایش روانی فرد باشد) مورد توجه قرار گرفت. داده‌های پژوهش با روش تحلیل کواریانس تک متغییره و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ۲۵ تجزیه و تحلیل شد.

۲-۲. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش شامل تمام زوج‌های مراجعه‌کننده به مرکز مشاوره‌ای اصفهان بود که به علت تعارض زناشویی به این مراکز مراجعه داشتند. نمونه‌گیری به صورت در دسترس انجام شد و تعداد ۳۰ نفر از این زوجین برای ورود به پژوهش انتخاب شدند؛ بدین صورت که نخست شرکت‌کنندگان به پرسش‌نامه تعارض زناشویی پاسخ دادند (پیش‌آزمون) و از بین آنها ۳۰ نفر از زوجینی که در پیش‌آزمون، نمره بالاتر را کسب کردند به طور تصادفی در دو گروه ۱۵ نفری آزمایش و کنترل جای گرفتند.

۳-۲. ابزار پژوهش

۱-۳-۲. پرسش‌نامه تعارض‌های زناشویی ثنایی و براتی

این پرسش‌نامه در سال ۱۳۷۵ براساس تجارب بالینی در ایران ساخته شد (ثنایی‌ذاکر، علاق‌بند، فلاحتی، هومن، ۱۳۹۶) که ۴۲ گویه برای سنجش تعارض‌های زن و شوهر دارد. این پرسش‌نامه، هفت بُعد از تعارض‌های زناشویی مانند کاهش همکاری، رابطه جنسی، افزایش واکنش‌های هیجانی، افزایش جلب حمایت فرزندان، افزایش رابطه فردی با خویشاوندان خود، کاهش رابطه خانوادگی با خویشاوندان همسر و دوستان، جدا کردن امور مالی از یکدیگر را می‌سنجد. گویه‌های این مقیاس براساس طیف ۵ درجه‌ای لیکرت نمره‌گذاری می‌شود که مجموع نمره بیشتر به معنای تعارض بیشتر است. ضریب پایایی برای کل پرسش‌نامه با آلفای کرونباخ ۰/۵۲ و ۰/۸۰ و با بازآزمایی ۰/۹۲. به دست آمده است (بهاری، فتاحی‌زاده احمدی، مولوی و بهرامی، ۱۳۹۰).

۴-۲. مداخله آزمایشی

شیوه انجام مداخله به این ترتیب بود که گروه آزمایش به صورت گروه‌های تحت درمان به

روش آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا در ۱۰ جلسه ۱/۵ ساعته قرار گرفتند و ۱۵ نفر باقی مانده نیز هیچ مداخله‌ای دریافت نکردند. در پژوهش حاضر برای مداخله درمانی از اصول و فنون معنادرمانی فرانکل و طرح شولنبرگ، شنتزر، وینترز و هوتزل (۲۰۱۰) آمیخته با معنای زندگی از نظر ملاصدرا (۱۹۸۱) ترجمه محمد خواجویی (۱۳۹۳) استفاده شد. با توجه به اینکه این رویکرد، تلفیقی از رویکرد معنادرمانی فرانکل و کتاب حکمت متعالیه ملاصدرا (معنای زندگی) است در هر دو مکتب، مفاهیم و مؤلفه‌هایی مانند خودشناسی، اراده، مسئولیت، جاودانگی، مرگ، ارزشمندی، عشق و محبت و تحمل رنج مشترک بوده و بررسی شده است.

اطلاعات اولیه اولیه با بهره‌گیری از کتاب‌های حکمت متعالیه در اسفار اربعه (شیرازی، ۱۳۹۳)، مفهوم و مؤلفه‌های معنای زندگی در تفکر صدرایی (دهقان پور، ۱۳۹۰)، معنای زندگی از دیدگاه ملاصدرا (پورحسن و عابدکوهی، ۱۳۹۱)، ملاصدرا و معناشناسی (همتایی و احمدی افرمجان، ۱۳۹۳)، میزان تأثیر خودشناسی اسلامی در درمان اختلاف‌های زناشویی (دانش، ۱۳۸۳) و آیات قرآن (میل به جاودانگی در آیه ۸۷ سوره نسا و آیه ۵۳ سوره فصلت؛ ایجاد معنا با تحمل رنج‌ها با تأکید بر فلسفه رنج‌ها در زندگی و قضا و قدر الهی در آیه ۳۵ سوره انبیا و آیه ۲۱۶ سوره بقره) گردآوری و به طور دقیق و با روش تحلیل محتوا از آثار ملاصدرا استخراج شد. این موضوع توسط دو تن از اساتید مشاوره و فلسفه با مبانی معنای زندگی از نظر ملاصدرا (خودشناسی، ارزشمندی، مسئولیت، اراده، جاودانگی، پذیرش و درک مرگ و تنهایی، تحمل رنج، عشق و...) بررسی و تغییرات نهایی بر اساس نظرات ایشان انجام گرفت. همچنین از این طریق روایی بسته، ثابت و در نهایت، بسته درمانی نهایی ارائه و اجرا شد. در اجرای این برنامه از فنون معنادرمانی شامل تصحیح نگرش، فن فراخوانی، گفت‌وگوی سقراطی (پرسشگری)، قصد متناقض و بازتاب‌زدایی استفاده شد. این برنامه شامل چهار مؤلفه اصلی است که عبارتند از: چرایی زندگی، چیستی و ماهیت زندگی، چیستی و ماهیت انسان، چگونگی زندگی.

جلسات آموزش معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا

جلسه	هدف	خلاصه محتوای ارائه شده	تکلیف
اول	خودآگاهی از زندگی مشترک با فهم ویژگی‌های خود و همسر	آشنایی اعضا، انجام پیش‌آزمون تعارض‌های زناشویی، تعیین قوانین گروه	ثبت ویژگی‌های خود و همسر
دوم	تقویت دیدگاه الهی داشتن به زندگی و وابستگی و فقر وجودی به خالق	شناخت ذات خدا و شناخت خود به عنوان موجودی وابسته و نیازمند به او، شناخت ارزش اصلی زندگی در رفتاری الهی	مشخص کردن مسائل زناشویی و ارتباط آنها با میزان رفتار خداپسند بودن
سوم	تقویت رضایت از زندگی با دو ملاک خداپسندی و عقل‌گرایی	ارائه شیوه‌های معنای زندگی براساس دو ملاک عقل‌پسند (منطقی بودن) و خداپسندانه بودن	پیدا کردن ویژگی‌هایی در زندگی مشترک که براساس این دو ملاک نیستند و جایگزین کردن آنها با ویژگی‌های جدید براساس این دو ملاک
چهارم	تقویت نگرشی که مسئولیت و انتخاب را به خود فرد متوجه می‌کند	بررسی معناجویی زندگی با مسئولیت، اراده و حق انتخاب خود فرد	بررسی مسائل زناشویی و تعیین میزان مسئولیت‌پذیری و حق انتخاب در بروز و حل آن مسائل
پنجم	تقویت دیدگاه درباره رنج‌ها به عنوان عامل رشد و تکامل	ارائه محتوای معنایی در دل رنج‌ها با نگاه الهی و پادش دنیوی و اخروی آن	بررسی رنج‌های زندگی و نقش آنها در تکامل و تجربه‌های بعدی
ششم	افزایش آگاهی افراد درباره مرگ و کوتاه بودن فرصت‌های باهم بودن	معنای زندگی با وجود قطعیت مرگ، گذشت از خطاهای یکدیگر، توجه به کوتاهی عمر و عذرخواهی و بخشش	نوشتن وصیت‌نامه برای همسر (اگر بدانیم به زودی زود می‌میریم)، بهترین ویژگی همسر و عذرخواهی
هفتم	افزایش مهارت هدفمندی با توجه به مرگ	تعیین هدف در زندگی با وجود مرگ و معنابخشی به آن، درک نقش صمیمیت در تحمل احساس تنهایی در زندگی زناشویی	مشخص کردن اهدافی که در یک بازه زمانی خاص (از چند ساعت تا چندین ماه و چند سال آینده) در زندگی مشترک که معنا و ارزش آن را بالایی برد، با واقف بودن به مرگ در فرصت احتمالی تعیین شده
هشتم	افزایش رضایت زناشویی و کاهش تعارض‌ها با عشق و صمیمیت	تعریف عشق، انواع عشق، هدف نهایی عشق (مبتنی بر مکتب صدرایی)	تمرین بروز عشق و علاقه به همسر براساس درجه بندی عشق تا ارتقای آن به عشق الهی
نهم	کمک به تعیین اهدافی که باعث افزایش عشق و صمیمیت زناشویی می‌شود	راهکارهای افزایش عشق و صمیمیت با دیدگاه الهی، هدفمندی زندگی با عشق	تعیین اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت برای تجربه عشق در زندگی
دهم	مروری بر عملکرد افراد و ایجاد تغییرات صورت‌گرفته	جمع‌بندی آموزش معنایی، انجام پس‌آزمون	صحبت از تغییراتی که در زندگی مشترک به دست آوردند

۳. یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی (میزان تحصیلات، شغل، سن و مدت زمان

ازدواج شرکت‌کنندگان) به تفکیک گروه آزمایش و کنترل بررسی شد. نتایج نشان داد که در هر دو گروه، بیشتر افراد تحصیلات لیسانس و بیشتر آنها شغل آزاد دارند. میانگین سنی در گروه آزمایش ۴۱/۶۹ سال و گروه کنترل ۳۹/۳۱ سال و میانگین مدت ازدواج در گروه آزمایش ۱۵/۵۰ سال و گروه کنترل ۱۳/۸۷ سال بود.

جدول ۲

میانگین و انحراف معیار پیش‌آزمون و پس‌آزمون تعارض زناشویی و زیرمقیاس‌های آن

گروه کنترل		گروه آزمایش		متغیرها	
انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین		
۲۰/۷۷	۹۳/۱۳	۱۱/۱۶	۷۶/۰۷	پیش‌آزمون	تعارض‌های زندگی
۲۲/۳۸	۹۳/۱۳	۸/۹۲	۶۷/۰۷	پس‌آزمون	
۲/۶۴	۹/۶۷	۲/۱۹	۸/۶۷	پیش‌آزمون	همکاری
۳/۰۲	۹/۴۰	۱/۴۹	۸/۰۷	پس‌آزمون	
۲/۲۲	۱۰/۶۷	۲/۴۳	۹/۲۷	پیش‌آزمون	رابطه جنسی
۲/۹۹	۱۱/۴۰	۱/۷۲	۷/۶۷	پس‌آزمون	
۴/۱۵	۱۸/۵۳	۳/۷۵	۱۴/۹۳	پیش‌آزمون	واکنش‌های هیجان
۴/۱۸	۱۹/۲۷	۲/۱۵	۱۲/۹۳	پس‌آزمون	
۳/۶۲	۱۱/۰۰	۳/۴۴	۱۰/۰۰	پیش‌آزمون	جلب حمایت فرزندان
۳/۶۶	۱۰/۸۷	۱/۸۲	۷/۸۰	پس‌آزمون	
۴/۳۵	۱۳/۳۳	۵/۴۱	۹/۳۳	پیش‌آزمون	رابطه فرد با خویشاوندان خود
۳/۵۲	۱۲/۰۰	۱/۹۶	۹/۵۳	پس‌آزمون	
۴/۸۸	۱۳/۶۰	۱/۶۸	۹/۴۰	پیش‌آزمون	رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان
۵/۳۴	۱۳/۹۳	۲/۲۱	۹/۲۰	پس‌آزمون	
۵/۰۸	۱۶/۳۳	۳/۶۸	۱۴/۴۷	پیش‌آزمون	جداکردن امور مالی از یکدیگر
۴/۵۶	۱۶/۲۷	۲/۴۲	۱۱/۸۷	پس‌آزمون	

جدول ۳

نتایج آزمون شاپیرو-ویلک به تفکیک گروه آزمایش و کنترل

پس آزمون			پیش آزمون			متغیرها	
معناداری	df	آماره	معناداری	df	آماره		
۰/۰۴۰	۱۵	۰/۸۷۵	۰/۴۴۴	۱۵	۰/۹۴۵	آزمایش	تعارض های زندگی
۰/۲۴۵	۱۵	۰/۹۲۷	۰/۸۹۷	۱۵	۰/۹۳۹	کنترل	
۰/۳۳۳	۱۵	۰/۹۳۶	۰/۰۳۱	۱۵	۰/۸۶۷	آزمایش	همکاری
۰/۰۷۴	۱۵	۰/۸۹۳	۰/۸۹۷	۱۵	۰/۹۷۳	کنترل	
۰/۰۲۰	۱۵	۰/۸۵۴	۰/۲۹۵	۱۵	۰/۹۳۲	آزمایش	رابطه جنسی
۰/۹۵۵	۱۵	۰/۹۷۸	۰/۶۱۰	۱۵	۰/۹۵۵	کنترل	
۰/۰۰۶	۱۵	۰/۴۲۵	۰/۴۲۵	۱۵	۰/۹۴۳	آزمایش	واکنش های هیجان
۰/۸۵۷	۱۵	۰/۹۷۰	۰/۴۰۱	۱۵	۰/۹۴۱	کنترل	
۰/۰۰۶	۱۵	۰/۹۰۸	۰/۶۶۱	۱۵	۰/۹۵۸	آزمایش	جلب حمایت فرزندان
۰/۰۱۰	۱۵	۰/۸۳۱	۰/۰۵۹	۱۵	۰/۸۸۶	کنترل	
۰/۰۳۳	۱۵	۰/۸۶۹	۰/۴۹۲	۱۵	۰/۹۴۸	آزمایش	رابطه فرد با خویشاوندان خود
۰/۶۹۴	۱۵	۰/۹۶۰	۰/۱۰۶	۱۵	۰/۹۰۳	کنترل	
۰/۰۳۰	۱۵	۰/۸۶۶	۰/۰۵۱	۱۵	۰/۸۸۲	آزمایش	رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان
۰/۵۸۲	۱۵	۰/۹۵۴	۰/۰۵۰	۱۵	۰/۸۸۱	کنترل	
۰/۱۸۶	۱۵	۰/۹۱۹	۰/۰۳۵	۱۵	۰/۸۷۱	آزمایش	جدا کردن امور مالی از یکدیگر
۰/۷۵۱	۱۵	۰/۹۶۳	۰/۹۴۲	۱۵	۰/۹۷۷	کنترل	

نتایج جدول ۳ نشان از عدم برقراری نرمالیتی در پیش آزمون (مؤلفه های همکاری، جدا کردن امور مالی از یکدیگر) و در پس آزمون (مؤلفه های رابطه جنسی، واکنش های هیجانی، رابطه فرد با خویشاوندان خود و رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان) در گروه آزمایش است.

جدول ۴

آزمون لوین برای متغیرهای پژوهش

p	f	متغیرهای پژوهش
۰/۰۳۸	۴/۷۴۵	تعارض زناشویی
۰/۷۶۲	۰/۰۹۳	همکاری
۰/۹۳۵	۰/۰۰۷	رابطه جنسی
۰/۴۴۸	۰/۵۹۳	واکنش های هیجان
۰/۱۰۲	۲/۸۵۰	جلب حمایت فرزندان
۰/۳۰۱	۱/۱۱۲	رابطه فرد با خویشاوندان خود
۰/۰۰۳	۱۰/۳۰۹	رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان
۰/۰۷۵	۳/۴۰۹	جداکردن امور مالی از یکدیگر

همان طور که مشاهده می شود مقدار P در جدول ۴ در تمام مؤلفه ها به جز رابطه جنسی زوجین و رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان بیشتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، فرض همسانی واریانس ها برای تمام مؤلفه ها به جز رابطه جنسی زوجین و رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان تأیید می شود.

جدول ۵

آزمون همگونی ضرایب رگرسیونی برای متغیرهای پژوهش

متغیرها	اثرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری P	مجذور اتا	توان آماری
تعارض زناشویی	پیش آزمون	۱۱۴۱۹/۱۰۱	۲	۵۷۰۹/۵۵۰	۸۵/۵۶۷	۰/۰۰۰	۰/۸۶۴	۱/۰۰۰
	خطا	۱۸۰۱/۵۹۹	۲۷	۶۶/۷۲۶				
همکاری	پیش آزمون	۸۱/۸۵۰	۲	۴۰/۹۲۵	۱۲/۲۷۵	۰/۰۰۰	۰/۴۷۶	۰/۹۹۱
	خطا	۹۰/۰۱۶	۲۷	۳/۳۳۴				
رابطه جنسی	پیش آزمون	۱۶۳/۹۱۷	۲	۸۱/۹۵۹	۲۰/۵۷۵	۰/۰۰۰	۰/۶۰۴	۱/۰۰۰
	خطا	۱۰۷/۵۴۹	۲۷	۳/۹۸۳				
واکنش های هیجان	پیش آزمون	۴۴۸/۳۶۱	۲	۲۲۴/۱۸۰	۳۷/۲۸۵	۰/۰۰۰	۰/۷۳۴	۱/۰۰۰
	خطا	۱۶۲/۳۳۹	۲۷	۶/۰۱۳				
جلب حمایت فرزندان	پیش آزمون	۲۱۷/۰۲۴	۲	۱۰۸/۵۱۲	۳۳/۴۲۹	۰/۰۰۰	۰/۷۱۲	۱/۰۰۰
	خطا	۸۷/۶۴۳	۲۷	۳/۲۴۶				
رابطه فرد با خویشاوندان خود	پیش آزمون	۱۲۷/۷۵۱	۲	۶۳/۸۶۷	۱۱/۸۴۴	۰/۰۰۰	۰/۴۶۷	۰/۹۸۹
	خطا		۲۷					

۱/۰۰۰	۰/۷۵۲	۰/۰۰۰	۴۰/۹۱۴	۲۳۸/۸۶۷	۲	۴۷۷/۷۳۴	پیش‌آزمون	رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان
				۵/۸۳۸	۲۷	۱۵۷/۶۳۲	خطا	
۱/۰۰۰	۰/۶۹۴	۰/۰۰۰	۳۰/۶۲۸	۱۷۹/۷۱۸	۲	۳۵۹/۴۳۵	پیش‌آزمون	جداکردن امور مالی از یکدیگر
				۵/۸۶۸	۲۷	۱۵۸/۴۳۱	خطا	

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود مقدار P در تمام مؤلفه‌ها به جز رابطه جنسی زوجین کمتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، فرض همگونی ضریب رگرسیون به جز در مؤلفه رابطه جنسی زوجین تأیید نمی‌شود. برای بررسی معناداری آماری از تحلیل کوواریانس تک متغیره استفاده شد.

جدول ۶

تحلیل کوواریانس تک متغیره تعارض زناشویی و زیرمقیاس‌های آن

متغیر	اثرات	مجموع مجدورات	درجه آزادی	F	سطح معناداری P	مجدوراتا	توان آماری
کاهش همکاری	پیش‌آزمون	۶۱/۱۳	۶۱/۱۳	۱۶/۹	۰/۰۰۱	۰/۳۸	۰/۹۷
	عضویت گروه	۳/۷۶	۳/۷۶	۱/۰۴	۰/۳	۰/۰۳	۰/۱۶
کاهش رابطه جنسی	پیش‌آزمون	۳۳/۴	۳۳/۴	۶/۷	۰/۰۱	۰/۲۰	۰/۷۰
	عضویت گروه	۶۴/۱	۶۴/۱	۱۳/۱	۰/۰۰۱	۰/۳۱	۰/۹۳
افزایش واکنش هیجانی	پیش‌آزمون	۹۳/۷	۹۳/۷	۱۱/۷	۰/۰۰۲	۰/۳۰	۰/۹۱
	عضویت گروه	۱۳۳/۸	۱۳۳/۸	۱۶/۷	۰/۰۰۱	۰/۳۸	۰/۹۷
افزایش جلب حمایت فرزندان	پیش‌آزمون	۱۱۴/۲	۱۱۴/۲	۲۵/۷	۰/۰۰۱	۰/۴۸	۰/۹۹
	عضویت گروه	۴۵/۷	۴۵/۷	۱۰/۲۹	۰/۰۰۳	۰/۲۷	۰/۸۷
کاهش رابطه با خویشاوندان همسر و دوستان	پیش‌آزمون	۲۹/۰۷	۲۹/۰۷	۴۴/۴	۰/۰۰۱	۰/۶۲	۱
	عضویت گروه	۵/۸	۵/۸	۰/۸۹	۰/۳۵	۰/۰۳	۰/۱۴
افزایش رابطه فردی با خویشاوندان خود	پیش‌آزمون	۸۱/۸	۸۱/۸	۱۵/۱	۰/۰۰۱	۰/۳۵	۰/۹۶
	عضویت گروه	۰/۷۴	۰/۷۴	۰/۱۳	۰/۷	۰/۰۵	۰/۰۶
جداکردن امور مالی از یکدیگر	پیش‌آزمون	۱۷۲/۸	۱۷۲/۸	۲۳/۳	۰/۰۰۱	۰/۴۶	۰/۹۹
	عضویت گروه	۸۰/۵	۸۰/۵	۱۰/۸	۰/۰۰۳	۰/۲۸	۰/۸۹
تعارض کل	پیش‌آزمون	۶۰۰۷/۱	۶۰۰۷/۱	۷۶/۵	۰/۰۰۱	۰/۷۳	۱
	عضویت گروه	۷۱۷/۶	۷۱۷/۶	۹/۱	۰/۰۰۵	۰/۲۵	۰/۸۳

نتایج جدول ۶ نشان دهنده تأثیر معنادار رویکرد معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا بر کاهش تعارض زناشویی و تمام مؤلفه‌های آن به جز همکاری، رابطه فردی با خویشاوندان خود و رابطه با خویشاوندان همسر است.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی اثربخشی معنادرمانی آمیخته با معنای زندگی مبتنی بر مکتب ملاصدرا بر تعارض زناشویی بود. نتایج نشان داد این رویکرد اثر مثبت و معناداری بر تعارض زناشویی داشته است. از این رو، نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های نواب، کلانتری و جوادزاده (۱۳۹۴)، کلانتری و جوادزاده (۱۳۹۳)، فراهینی و همکاران (۱۳۹۸)، رفیعی محمدی و جهانگیری (۱۳۹۸) همسوست. این نتایج همچنین با پژوهش‌های جمشیدی و همکاران (۱۳۹۰) و رضانی و ابوالقاسمی (۱۳۹۵) که تأثیر معنادرمانی بر زوجین دارای تعارض را سنجیده و باعث افزایش رضایتمندی زناشویی در آنها شده‌اند، همسوست.

این نتایج همچنین با پژوهش‌های کریمی اوتاری، خلعتبری و رضا استوار (۱۳۹۶)، انیمولا، مکینده و اولاساکین^۱ (۲۰۱۷) و استون و سادویک^۲ (۲۰۱۶) محمود فخره، خادمی و تسبیح‌سازان مشهدی (۱۳۹۷) که معنادرمانی را بر کیفیت زندگی افراد، افسردگی، استرس، شادکامی و بهزیستی روان‌شناختی بررسی می‌کنند، همسو می‌باشد. در تبیین نتایج فوق می‌توان اظهار داشت با توجه به اینکه مکتب ملاصدرا با فطرت انسان همخوانی دارد، پس انسان هر آنچه را براساس فطرت و باطن و درونش باشد، می‌پذیرد. از این رو، اگر زوجین در زندگی زناشویی با این دید به زندگی نگاه کنند که در همه حال و تحت هر شرایطی به خداوند محتاج هستند در درجه اول انتظار کمتری از طرف مقابل خود خواهند داشت و از همسر به عنوان موجودی کامل سخن گفته نمی‌شود که انتظار زیادی از او داشته باشند و در نتیجه، رضایت و آرامش بیشتری احساس می‌کنند.

ارزش‌ها به زندگی انسان معنا می‌دهد و روابط عاقلانه در زندگی زناشویی، درک زیبایی و زشتی عملکرد همسران باعث رضایت در زوجین می‌شود. طی جلسات از شرکت‌کنندگان

1. Oniemola, R., Makinde, B., & Olusakin, A.

2. Steven, M., & Southwick, Ann, V.

خواسته می‌شود که هر فرد برخی ارزش‌های شخصی و ارزش‌های مشترک در زندگی زناشویی را به دفعات فهرست کند (با بررسی ارزش زندگی با ملاک‌های رفتار عاقلانه و در نظر گرفتن ویژگی‌های خداپسندانه). بنابراین، شناخت این ارزش‌ها به زندگی معنا می‌بخشد. ملاصدرا مسئولیت اخلاقی در برابر دیگران را از شئون و شاخه‌های مسئولیت اخلاقی انسان در برابر خدا می‌داند. همسران در زندگی مشترک وقتی بپذیرند که در قبال خدا، خود، دیگران و حتی هستی و آفرینش مسئول هستند و هر اتفاقی در زندگی زناشویی مربوط به هر دو زوج است، هیچ‌یک به تنهایی مقصود یا بی‌گناه نیست، بنابراین کمتر دچار تعارض می‌شوند.

باتوجه به اهمیتی که ملاصدرا بر ارادی و اختیاری بودن اعمال انسان دارد، پس هر تعارض و اختلاف نظر در زندگی همسران قابل حل از طرف خودشان خواهد بود و هر زوجی توانایی حل مسائل خود را خواهد داشت. (امام جمعه و گنجور، ۱۳۹۲) توجه همسران به اینکه درد و رنج‌ها فقط در زندگی زناشویی مفهوم ندارد بلکه کل هستی درگیر رنج است و به بیان ملاصدرا رنج‌ها قابلیت تبدیل به شرایط جدید به طوری که محل آرامش نشوند را دارند و چون جهان سراسر خیر است، رنج‌ها به آرامش و خیر بازمی‌گردند: «فان مع العسر یسرا ان مع العسر یسرا». اگر همسران به این موضوع توجه داشته باشند که روزی از یکدیگر جدایی شوند و مرگ به عنوان وسیله‌ای برای ادامه حیات واقعی انسان است، پس می‌توانند نسبت به حل مشکلاتشان موضعی منطقی‌تر داشته باشند.

عقیده به جاودانگی از عوامل معنابخش زندگی است. در مقابل، ناپایداری زندگی و عدم بقای آن، سؤال از فلسفه آفرینش و معنای زندگی را برمی‌انگیزد. اگر قرار است همه چیز پایان یابد، چرا آغاز شد. اگر زندگی در بن بست تناهی پایان می‌گیرد، پس معنای آن، چه می‌شود. تلاش‌ها، سختی‌ها، تحمل‌ها، تکامل‌ها، شادی‌ها و دلبستگی‌ها و در یک کلمه، زندگی اگر دوام و بقایی ندارد، پس چه ارزشی دارد. گویا ارزش همه زندگی و وقایع آن در گرو جاودانگی است. بنابراین، جاودانگی به عنوان موضوعی است که فی‌نفسه دارای ارزش است که ارزش یکی از مهمترین مقوله‌ها در باب معنای زندگی است. میل به جاودانگی به طور فطری در نهاد همگان قرار دارد و همه خواستار جاودانگی هستند. برای مثال، عدالت که یک ارزش

است، برای تحقق آن نیاز به جاودانگی است؛ زیرا سقف دنیای محدود بر بلندای قامت عدالت کوتاه است و تحقق عدالت، گستره نامحدود جاودانگی را می‌طلبد. (دهقان پور، ۱۳۹۰)

در مورد عشق و معنای زندگی باید گفت که یکی از ارزش‌های اصیل و فطری، عشق است. نقش عشق در معنای زندگی بسیار پررنگ است. با شناخت خدا، انسان و عشق میان آن دو به این نیاز فطری پاسخ داده می‌شود و در مسیر درست قرار می‌گیرد. زوجین با تمرین بروز عشق و علاقه به همسر بر اساس مصداق‌های واقعی زندگی و تعیین اهداف کوتاه مدت و بلندمدت برای تجربه عشق در زندگی به رضایتمندی بیشتر دست می‌یابند. بنیان‌گذار معنادرمانی ویکتور، امیل فرانکل است که برخلاف ایروین یالوم و برخی دیگر از روان‌درمانگران وجودی که جهان را پوچ و بی‌معنا می‌دانند رویکردی دینی دارد. از اصول اساسی نظریه وی این است که هستی، هدف و غایتی دارد و انسان در جهانی معنادار زندگی می‌کند. از دلایل دیگر، مفاهیم فلسفی و اعتقادی معنای زندگی ملاصدرا و غنی بودن فرهنگ اسلامی ایرانی در زمینه معناست که هر نفسی در هر سطح و درجه‌ای که باشد، به تناسب همان درجه از زندگی معنادار برخوردار است که با شناخت این معنا می‌تواند زندگی زناشویی رضایتمندی را تجربه کند.

زوجین با درک عشق و معنای آن، درکشان از مقدس بودن ازدواج بالاتر می‌رود. این امر باعث می‌شود بیش از دیگران برای حفظ و نگهداری این رابطه بکوشند و یاد مرگ و میل به جاودانگی در این رویکرد از مهمترین عوامل بازدارنده رفتارهای نادرست در زندگی زناشویی خواهد بود. در نهایت، می‌توان گفت که کاربردی کردن مفاهیم معنابخش به زندگی از نظر فیلسوفی مطرح و به نام که مبدع دستگاه فلسفی با عنوان حکمت متعالیه است، کاهش و مدیریت تعارض‌های زناشویی از دریچه‌ای ایرانی-اسلامی در بعدی معنابخش با چهارچوبی علمی و قابل آزمون، همسان‌سازی مفاهیم معنابخش یک فیلسوف ایرانی مطرح با مفاهیم معنابخش فرانکل و ایجاد یک پروتکل بومی و فرهنگی، علاوه بر غنابخشی به اصالت فرهنگ داخلی به شناخت بهتر شخصیت‌های برجسته فرهنگی و عزت نفس ملی کمک خواهد کرد.

پژوهش حاضر بر روی افراد با تحصیلات حداقل دیپلم انجام گرفته است، پس تعمیم پذیری آن به افراد دارای تحصیلات زیر دیپلم باید با احتیاط انجام شود. همچنین پژوهش حاضر در یک موقعیت جغرافیایی و یک شهر انجام شده است و تعمیم نتایج آن به سایر شهرها و فرهنگ‌ها با احتیاط انجام شود. برای تعمیم پذیری بهتر، پیشنهاد می‌شود که پروتکل درمانی برای افرادی با تحصیلات زیر دیپلم با احتیاط اجرا و معناداری آن بررسی شود. همچنین پیشنهاد می‌شود از رویکرد معنادرمانی با اندیشه اندیشمندان ایرانی دیگر بر روی جنبه‌های مختلف زندگی فردی و زناشویی زوجین بررسی و نتایج آن با نتایج پژوهش حاضر مقایسه شود. متخصصان در حوزه خانواده و زوج درمانگران برای بهبود کیفیت زندگی زناشویی، افزایش مهارت‌های ارتباطی زوجین و... از مداخلاتی چون مداخله فوق استفاده کنند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۰). مترجم: فولادوند، محمد مهدی. قم: دلیل ما.
۱. امامی جمعه، سید مهدی، و گنجور، مهدی (۱۳۹۲). عدالت پژوهی در حکمت متعالیه (بررسی جایگاه، ابعاد و لوازم وجودشناختی عدالت از منظر ملاصدرا). نشریه پژوهش‌های هستی‌شناختی، ۲(۳)، ۶۵-۹۱.
 ۱. براتی، طاهره (۱۳۷۵). تأثیر تعارض‌های زناشویی بر روابط متقابل زن و شوهر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره. دانشگاه آزاد رودهن.
 ۱. بهاری، فرشاد، فاتحی‌زاده، مریم، احمدی، سید احمد، مولوی، حسین، و بهرامی، فاطمه (۱۳۹۰). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباط همسران بر کاهش تعارض‌های زناشویی زوج‌های متعارض متقاضی طلاق. نشریه پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره، ۱(۱)، ۵۹-۷۰.
 ۲. پاداش، زهرا، فاتحی‌زاده، مریم‌السادات، عابدی، محمدرضا، و ایزدی‌خواه، زهرا (۱۳۹۱). بررسی اثربخشی درمان مبتنی بر کیفیت زندگی بر رضایت زناشویی. نشریه تحقیقات علوم رفتاری، ۱۰(۵)، ۳۶۳-۳۷۲.
 ۳. پورحسن، هاشم، و عابدکوهی، فائزه (۱۳۹۱). معنای زندگی از دیدگاه ملاصدرا. نشریه خردنامه صدرا، ۶۸، ۶۹-۷۸.
 ۴. ثنائی‌ذاکر، باقر، علاقبند، ستیلا، فلاحتی، شهره، و هومن، عباس (۱۳۹۶). مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج. تهران: انتشارات بعثت.
 ۵. جمشیدی، سمانه، ترخان، مرتضی، اکبری، بهمن، و زارع، حسین (۱۳۹۱). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر روی افسردگی و رضایت زناشویی زنان مبتلا به تعارض‌های زناشویی شهر رشت. نشریه پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ۷(۲۷)، ۳۹-۶۰.
 ۶. جهانی دولت‌آباد، اسماعیل، و حسینی، سیدحسین (۱۳۹۴). مطالعه جامعه‌شناختی علل و زمینه‌های بروز تعارض‌های زناشویی در شهر تهران. نشریه بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۵(۲)، ۳۲۹-۳۴۴.
 ۷. دانش، عصمت (۱۳۸۳). تأثیر خودشناسی اسلامی در افزایش میزان سازگاری زناشویی. نشریه تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، ۳(۱۱)، ۱-۲۳.
 ۸. دهقان پور، علیرضا (۱۳۹۰). ارزش زندگی از دیدگاه ملاصدرا. نشریه حکمت اسرا، ۱(۹)، ۱۳۲-۱۶۰.
 ۹. رایبیز، استیفن (۱۳۸۰). رفتار سازمانی (رفتار گروهی). مترجم پارسائیان، علی، و اعرابی، سید محمد. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
 ۱۰. رازقی، نادر، و اسلامی، اصلی (۱۳۹۴). مطالعه کیفی علت‌های تعارض در خانواده. نشریه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، ۲۲، ۵۴-۷۲.

۱۱. رضایی، مرضیه، آیت‌اللهی، حمیدرضا، و سعیدی مهر، محمد (۱۳۹۷). ارزیابی و مقایسه نقادانه دیدگاه طباطبایی، مطهری و جوادی آملی در باب وحدت وجود و لوازم الهیاتی آن. *نشریه جستارهای فلسفه دین*، ۱۵(۱)، ۹۱-۱۰۹.

۱۲. رفیعی محمدی، نفیسه، و جهانگیری، محمد مهدی (۱۳۹۸). اثربخشی معنادرمانی توأم با تلاوت قرآن و دعا بر شدت علائم افسردگی زنان مبتلا به اختلال افسردگی اساسی. *نشریه پژوهش در دین و سلامت*، ۴(۵)، ۸۸-۹۸.

۱۳. رضائی فتانویی، صدیقه، و ابوالقاسمی، شهنام (۱۳۹۳). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر رضایت زناشویی و خودکارآمدی عمومی زوجین با تعارض‌های زناشویی مراکز مشاوره شهراهیجان. *نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی*. تهران.

۱۴. زارعی، محمد، نظری، علی محمد، و زهراکار، کیانوش (۱۳۹۹). بررسی رابطه بخشش و جهت‌گیری مذهبی با تعارض زناشویی. *نشریه پژوهش در دین و سلامت*، ۲(۶)، ۸۷-۹۹.

۱۵. سلیمانی، اسماعیل، و خسرویان، بهروز (۱۳۹۵). تأثیر معنادرمانی گروهی در رضایت زناشویی و بهزیستی روان‌شناختی همسران ناسازگار. *نشریه مشاوره و روان‌درمانی خانواده*، ۲(۲۲)، ۱-۱۹.

۱۶. شمسی‌پور، حمید، نوروزی کوهدهشت، رضا، محمدی، حسین، آذری، الناز، و نوروزی، محدثه (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی زوج‌درمانی هیجان‌مدار مبتنی بر آموزه‌های دینی در افزایش سازگاری اجتماعی و کاهش تعارض‌های زناشویی زوجین. *نشریه پژوهش در دین و سلامت*، ۴(۴)، ۴۴-۵۸.

۱۷. شیرازی، محمدبن ابراهیم صدرالدین (۱۳۹۳). *حکمت متعالیه در اسفار اربعه*. مترجم: خواجوی، محمد. تهران: انتشارات مولوی.

۱۸. کریمی اوتاری، بهزاد، خلعتبری، جوادی، و رضااستوار، ژاله (۱۳۹۶). هم‌سنجی اثربخشی مداخله شناختی- رفتاری با معنادرمانی بر بی‌رمقی زناشویی، رضایت زناشویی و بی‌آلایشی زوجین. *نشریه آسیب‌شناسی، مشاوره و غنی‌سازی خانواده*، ۲(۶)، ۸۱-۱۰۲.

۱۹. کلانتری، مهرداد، و جوادزاده، افسانه (۱۳۹۳). بررسی اثربخشی معنادرمانی گروهی با رویکرد اسلامی بر بهزیستی روان‌شناختی زنان. *نشریه پژوهش‌های اسلامی زنان و خانواده*، ۲(۲)، ۴۳-۵۵.

۲۰. فراهینی، ندا، افروز، غلامعلی، غباری بناب، باقر، و ارجمندنیا، علی‌اکبر (۱۳۹۸). اثربخشی برنامه معنادرمانی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی-ایرانی بر رضایت زناشویی والدین کودکان استثنایی. *نشریه روان‌شناسی خانواده*، ۱۵(۱)، ۲۱-۱۵.

۲۱. فرهمند، بتول، فلاح‌بخدانی، محمدحسین، و وزیر یزدی، سعید (۱۳۹۸). بررسی تأثیر آموزش صمیمیت غنی‌شده با آموزه‌های اسلامی بر رضایت‌مندی و صمیمیت زوجین درون‌گرای شهری یزد. *نشریه پژوهش در دین و سلامت*، ۴(۴)، ۴۸-۶۰.

۲۲. عابدینی، مریم، و کریمی اوتاری، بهزاد (۱۳۹۶). تأثیر معنادرمانی بر دلزدگی زناشویی، رضایت زناشویی و صمیمیت زوجین. *نشریه روان‌شناسی معاصر*، ۱۲، ۱۱۳۵-۱۱۳۹.

۲۳. محمود فخره، هیمین، خادمی، علی، و تسبیح‌سازان مشهدی، سیدرضا (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی معنادرمانی بر شادکامی و بهزیستی روان‌شناختی مادران کودکان سرطانی. *نشریه پژوهش‌های اسلامی زنان و خانواده*، ۲(۶)، ۱۱۳-۱۳۲.

۲۴. نواب، زهراسادات، کلانتری، مهرداد، و جوادزاده، افسانه (۱۳۹۴). اثربخشی معنادرمانی گروهی با رویکرد اسلامی بر هدفمندی زندگی زنان مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره. *نشریه پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱(۳)، ۳۵-۴۴.

۲۵. هراتیان، عباس‌علی، جان‌بزرگی، مسعود، و آگاه‌هریس، مرگن (۱۳۹۴). رابطه پایبندی مذهبی و تعارض زناشویی و تفاوت آنها در میان زوجین. *نشریه پژوهش‌های اسلامی زنان و خانواده*، ۳(۲)، ۱۰۱-۱۱۷.

۲۶. همتایی، حسن، و احمدی افزمجانسی، علی‌اکبر (۱۳۹۳). ملاصدرا و معناشناسی. *نشریه حکمت اسرار*، ۲(۲۰)، ۱۲۰-۱۴۲.

27. Greeff, A. P., & De Bruyne, T. (2000). Conflict management style and marital satisfaction. *Journal of sex & marital therapy*, 26(4), 321-334.
28. Hajiheydari, Z., Esmaeli, M., & Talebi, A. (2015). Marital Conflict among Couples without Children on the Brink of Divorce: A qualitative study. *Journal of qualitative Research in Health Sciences*, 4(1), 12-21.
29. Kalantarkousheh, S. M., Kadir, R. A., & Talib, M. A. (2012). Effects of existential

- issues training on marital satisfaction among Iranian women. *The New Educational Review*, 28(2), 29-38.
30. Lent, R.W. (2004). Toward a unifying theoretical and practical perspective on well-being and psychosocial adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 51(4), 482-498
 31. Oniemola, R., Makinde, B., & Olusakin, A. (2017). Effectiveness of transactional analysis and logotherapy on sexual satisfaction and marital maladjustment of educated married women in Kontagora, *niger state: Nigeria*. 36 (1), 101-113.
 32. Schulenberg, S. E., Schnetzer, L. W., Winters, M. R., & Hutzell, R. R. (2010). Meaning-centered couples therapy: Logotherapy and intimate relationships. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 40(2), 95-102.
 33. Steven, M., & Southwick, Ann, V. (2016). *Graber relevance and application of logotherapy to enhance resilience to stress and trauma*. USA: Springer
 34. Yekeh, Fallah, M., Nouri Talemi, A., Bagheri, M., Allameh, Y., Mazloumirad, M., Zandnia, F., Gheitarani, B., & Ghahari, S. H. (2019). Attachment styles, marital conflicts, coping strategies, and sexual satisfaction in spouse abused and non-abused women. *Journal of pharmaceutical research international*, 4(26), 1-9.
 35. Young, M. E., & Long, L. L. (1998). *Counseling and therapy for couples*. Minnesota :Cole Publishing
 36. Yu, J. H., & Park, T. Y. (2016). Family Therapy for an Adult Child Experiencing Bullying and Game Addiction: An Application of Bowenian and MRI Theories. *Contemporary Family Therapy*, 38 (3), 318-327.